

Волжскі бераг Янкі Купалы

Народнаму паэту Беларусі Янку Купалу за сваё жыццё даводзілася нямапа падарожнічаць, што было абумоўлена самымі рознымі прычынамі. У маладосці – спасціжэннем навук і пошукамі лепшай долі, у сталыя гады – творчымі камандзіроўкамі і выкананнем грамадскіх абавязкаў. Паездка ж класіка ў канцы 1941 года ў Татарстан была вымушаная – паэт жыў там у эвакуацыі. І хоць адарванасць ад любімай Беларусі давалася нялёгка, ён знаходзіў у сабе моц, каб сілай слова натхняць і ўзнямаць наш народ на барацьбу з ненавісным фашызмам. Каб даведацца, дзе і як у гады вайны жыў наш нацыянальны геній, мы прайшліся шляхамі, абходжанымі ім па татарскай зямлі амаль 80 гадоў таму.

Дарога ў аб'езд

Прысыпаная за ноч снегам Казань сустрэла нас не вельмі дружалюбна. У горадзе гаспадарыла завіруха, і ўзнятая пранізлівым ветрам пазёмка калючым холадам апякала твар, упарта імкнулася залезці ўнутр капюшона. Паўны свой штрых у агульную карціну дадаваў яшчэ і 15-градусны мароз. Тым не менш сапраўднае зімовае казанскае надвор'е, у адрозненне ад пакінутай у Мінску адліжнай хлюпоты, спрыяла добраму настрою. А вось старшыня грамадскай арганізацыі беларусаў Казані «Спадчына» Сяргей Марудэнка, які падахваецца суправаджаць нас па тамтэйшых памятных для нашых суайчыннікаў мясцінах, і ў першую чаргу ў сяло Пячышчы, дзе ў гады Вялікай Айчыннай вайны жыў у эвакуацыі Янка Купала, меў зусім іншы душэўны стан. Было відавочна, што ён яўна чымсьці азадачаны.

– Давядзецца рабіць круг больш за 60 кіламетраў праз Займішчанскі мост, – растлумачыў сваю заклапочанасць Сяргей Паўлавіч. – Справа ў тым, што ў транспартных зносінах паміж Казанню і Пячышчамі, якія раздзяляе ўсяго 2,5 кіламетра, мала што змянілася з пачатку 40-х гадоў мінулага стагоддзя. Сяло размешчана на правым беразе Волгі, а горад на левым і, зразумела, паміж імі існуе пераправа: летам – на пароме, а зімой – па лёдзе, але толькі пасля таго,

як ён дасягне не менш як паўмятровай таўшчыні. Учора ўсё было нармальна, льдовая пераправа спраўна функцыянавала, а сёння з-за завеі яе закрылі, таму ўвесь транспарт на Пячышчы і суседні з імі райцэнтр Верхні Услон вымушаны ісці ў аб'езд на гарадскі пасёлак Займішча, дзе наведзены адзіны ў казанскім наваколлі мост цераз Волгу...

Такім чынам, іншага выйсця, як ехаць у Пячышчы аб'язным шляхам, не было, і Сяргей Паўлавіч запрасіў у дарогу. Пры гэтым ён адразу папярэдзіў, што ў час руху не будзе адбіраць хлеб у супрацоўнікаў пячышчынскага музея Янкі Купалы. Маўляў, яны – прафесіяналы і значна лепш дасведчаныя ва ўсіх акалічнасцях так званага казанскага перыяду жыцця і творчасці беларускага класіка. Прыняўшы да ведама ўмову свайго суправаджальніка, мы ўсё ж схілілі яго да размовы – вельмі ж хацелася даведацца пра яго самога і ў якім рэчышчы сёння развіваюцца беларуска-татарстанскія стасункі. І, на нашу радасць, Сяргей Паўлавіч Марудэнка аказаўся надзвычай прыемным суразмоўцам.

Пра сябе ён адрапартаваў коратка: нарадзіўся ў Слаўгарадскім раёне, пасля заканчэння школы паступіў у Ленінградскую лесатэхнічную акадэмію, у 1973 годзе размеркаваўся ў Казань на Эксперыментальна-вытворчы завод па выпуску тэхнікі для лясной гаспадаркі, дзе прайшоў шлях ад радавога інжынера

да генеральнага дырэктара. У сярэдзіне 1990-х па ўласнай ініцыятыве заняўся пераарыентацыяй прадпрыемства на выпуск новай прадукцыі – выраб скульптур метадам мастацкага ліцця. З таго часу бронзавыя помнікі з маркіроўкай «Выраблена ў Казані» і адзнакай «выдатна» стаяць у шмат якіх гарадах Расіі і замежжа.

Ёсць у Сяргея Паўлавіча і грамадскія абавязкі. Нягледзячы на тое, што ў Казані працуе аддзяленне пасольства Беларусі ў Расіі, у 2014 годзе С. Марудэнку быў прысвоены статус Ганаровага консула нашай краіны ў Рэспубліцы Татарстан Расійскай Федэрацыі, да таго ж ён – член камісіі Грамадскай палаты Татарстана па пытаннях эканамічнага развіцця. Для нашага земляка гэта не толькі «гучныя пасады», але і цэлае кола абавязкаў, з якімі даводзіцца спраўляцца ў вольны ад асноўнай працы час. А яшчэ ён узначальвае «Спадчыну» – грамадскую арганізацыю беларусаў горада Казані: яна таксама аб'ядноўвае ў сваіх радах і нашых суайчыннікаў, якія жывуць у іншых мясцінах Татарстана. Гэта ні многа ні мала, а больш за 2 тысячы чалавек, якія ў розны час і па розных прычынах трапілі на татарскую зямлю. Беларуская суполка мае свой офіс, размешчаны ў казанскім Доме дружбы. Там жа, у бібліятэцы, ёсць месца і для беларускамоўных кніг. Ансамбль народнай музыкі і танца «Купалінка», які дзейнічае пры арганізацыі, мае пляцоўку для рэпетыцый і выступленняў. Усе гэтыя магчымасці прадстаўлены ўрадам Татарстана, прычым абсалютна бясплатна. Адчуваючы такую падтрымку, «Спадчына» праводзіць вялікую работу па пашырэнні культурных сувязей беларусаў казанскага Паволжа з Бацькаўшчынай, захаванні імі народных традыцый, вывучэнні нацыянальнай гісторыі і г. д. Вельмі цесныя кантакты існуюць у арганізацыі і з Музеем Янкі Купалы ў Пячышчах, у сценах якога праводзіцца шмат сумесных мерапрыемстваў...

Цёплыя сустрэчы

За нязмушанай размовай ва ўтульнай і цёплай машыне С. Марудэнкі больш

▲ Янка Купала і Кузьма Чорны ў Пячышчах у 1942 годзе.
Мастак Х. Ліўшыц.
1963 год

як гадзіна часу па дарозе да Пячышчаў прабегла незаўважна. Уехаўшы ў пасёлак, Сяргей Паўлавіч зрабіў некалькі паваротаў па знаёмых яму вуліцах і падруліў да масіўнага комплексу пабудовы, абкружанага высокай агароджай з прахадной, на варотах побач з якой красаваўся надпіс «Комбинат хлебопродуктов». Такая акалічнасць нас ніколі не здзівіла, бо пра тое, што Купалаўскі музей размешчаны ў адным з будынкаў менавіта гэтага прадпрыемства, нам было вядома.

Паведаміўшы ахоўнікам своеасаблівы пароль: «У музей», мы бесперашкодна трапілі на рэжымную тэрыторыю і спыніліся перад трохпавярховым цагляным будынкам, на фасадзе якога і

▼ Каля прахадной Пячышчынскага камбіната хлебапрадуктаў

▲ Экспазіцыя Музея Янкі Купалы ў сяле Пячышчы, якая расказвае пра геалагічнае мінулае тамтэйшага краю

▼ Печ для абпалу вапняку, якая адзіная захавалася да нашага часу ў ваколіцах Пячышчаў

запрыкмецілі шыльду, што сведчыла аб дасягненні намі канчатковай мэты сваёй камандзіроўкі – філіял Нацыянальнага музея Рэспублікі Татарстан «Музей Янкі Купалы ў сяле Пячышчы». Не паспелі мы прачытаць да канца напісаны на рускай, татарскай і беларускай мовах тэкст, як да нас падышла Рыма Абызава – гаспадыня пячышчынскага Купалавага дома, якая пасля таксама трайнага татарска-руско-беларускага прывітання запрасіла да сябе ў госці.

– Наша ўстанова, як мемарыяльная кватэра-музей Янкі Купалы, была створана ў маі 1975 года па ініцыятыве Саюза пісьменнікаў Татарстана з мэтай захавання памяці аб пражыванні ў Пячышчах у канцы 1941 – першай палове 1942 года народнага паэта Беларусі, – прадоўжыла Рыма Юр’еўна ўжо ў адной з экспазіцыйных залаў. – Да 1982 года музей працаваў на грамадскіх пачатках, затым быў узяты дзяржавай на свой баланс. У сучасны момант ён з’яўляецца адным з 14 філіялаў Нацыянальнага музея Рэспублікі Татарстан. У снежні 2000-га музейная экспазіцыя была абноўлена. Цяпер музей у Пячышчах расказвае не толькі пра жыццё Янкі Купалы тут, але і пра гісторыю сяла і камбіната хлебапрадуктаў, якому ўжо больш за сто гадоў...

Як вынікае з далейшага расказу загадчыка музея Р. Абызавай, Пячышчы былі заснаваны ў другой палове XVI стагоддзя. Непадалёк ад сяла з часоў Казанскага ханства здабывалі высакаякасны вапняк, які ішоў на ўзвядзенне будынкаў у Казані. Яшчэ адзін з заняткаў мясцовых жыхароў – атрыманне нягашанай вапны. На беразе Волгі было пабудавана мноства вялікіх печаў для абпалу вапняку. Адсюль, дарчы, і пайшла назва сяла, якая азначае месца, на якім шмат печаў. Іх рэшткі, датаваныя больш познім часам – пазамінулым стагоддзем, захаваліся да нашых дзён. Крыніцай жа гэтага промыслу служылі вапнавыя, пясчаныя і даламітавыя адклады так звананага Пермскага мора, якое пакрывала тэрыторыю цяперашняга Татарстана больш як 200 мільёнаў гадоў таму. Сёння найстаражытнейшыя вапнавыя напластаванні, «адкрытыя»

плынню Волгі для ўсеагульнага знаёмства, з’яўляюцца помнікам прыроды «Пячышчынскі геалагічны разрэз» і прыцягваюць да сябе як вучоных, так і шматлікіх турыстаў.

У 1870-я гады Пячышчы праславіліся яшчэ і тым, што там была арганізавана першая на тэрыторыі сучаснай Расіі вытворчасць газы з нафты. А ў 1895 годзе казанскім гандлёвым домам «Иван Оконишников и сыновья» ў сяле было ўзведзена яшчэ адно перспектыўнае прадпрыемства – паравы млын. У адрозненне ад нафтаперапрацоўчага завода, ён «прыжыўся» ў Пячышчах, верай і праўдай службыў, выпускаючы лепшую на ўсім Паволжы муку і ў дарэвалюцыйныя, і ў савецкія часы. Як ужо згадвалася, працуе мукамольны камбінат і цяпер. Праўда, нерытмічна, з пэўнымі прастоямі.

– Млын меў выгаднае размяшчэнне, – тлумачыць далей Р. Абызава. – З аднаго боку – Волга з прыстанню, з другога – добрыя пад’язныя шляхі ад малых і вялікіх паселішчаў Волжскага правабярэжжа і, нарэшце, пераправа, якая злучала яго з Казанню і іншымі гарадамі, размешчанымі ўздоўж левага берага ракі. У першыя гады Вялікай Айчыннай вайны, калі на ўсход шчыльным патокам ішла эвакуацыя, пячышчынская пераправа працавала асабліва натужна. Аднак не магла справіцца з вялікай колькасцю жадаючых трапіць на левы бераг Волгі, у выніку ўтваралася вялізная чарга да парома. 13 лістапада 1941 года ў такую доўгую «калейку» трапіў і Янка Купала, які па прапанове Савета па эвакуацыі пры Саўнаркаме СССР накіроўваўся ў Казань.

Паэт ехаў з жонкай і вадзіцелем на падораным яму дзяржавай як лаўрэату Сталінскай прэміі аўтамабілі маркі «Шэўрале». На рэдкую для таго часу машыну замежнай вытворчасці звярнуў увагу ваенны камендант пераправы і папрасіў яе пасажыраў паказаць дакументы. Я. Купала прад’явіў сваё пасведчанне дэпутата Вярхоўнага Савета БССР, дзе былі напісаны яго сапраўдныя імя і прозвішча, без псеўданіма. Аднак камендант аказаўся чалавекам начытаным, ведаў тое-сёе з творчасці песняра

і найперш, магчыма, верш «Хлопчык і лётчык» – даваенны «бестселер», які быў перакладзены на рускую і некаторыя іншыя мовы, і распазнаў у Іване Луцэвічу беларускага класіка Янку Купалу. Паэту і яго спадарожнікам было прапанавана праехаць без чаргі, але тыя адмовіліся. Тады пра шанюўных гасцей паведамілі дырэктару Пячышчынскага мукавольнага камбіната Івану Наякшыну, які таксама быў знаёмы з асобнымі творамі Я. Купалы. Відаць, таму і запрасіў ён паэта дачакацца чаргі на пераправу ў сябе на кватэры.

Жыў І. Наякшын з сям’ёй на тэрыторыі прадпрыемства, на адным з паверхаў будынка канторы. Зразумела, што гаспадар не стаў скупіцца, накрываючы для сваіх гасцей стол, але ўсё адно ён атрымаўся сціплым, адпаведным ваеннаму часу. А галоўнымі прысмакамі на ім былі піражкі з сушанымі яблыкамі. За застольнай размовай Іван Якаўлевіч прапанаваў сваім гасцям не ехаць далей у Казань, а спыніцца ў Пячышчах пры камбінаце. Пры гэтым паабяцаў выдзеліць пустуючую кватэру, дзе некалькі тыдняў да гэтага жыў прызваны на фронт адзінокі галоўны інжынер. Існуе некалькі версій таго, як згаджаўся на заманлівую прапанову і што адказваў І. Наякшыну Я. Купала, але, на маю думку, у гэтай справе вырашальную ролю ўсё ж адыграла Уладзіслава Францаўна. Як жанчына прагматычная, яна ведала, што больш выгадных жыллёвых умоў у перапоўненай бежанцамі Казані ім ніхто не прапануе, ды і, жывучы пры млыне, яны галоднымі не будуць: што-што, а дзве-тры прыгаршчы мукі на зацірку раздабыць заўсёды ўдасца...

Пазней Уладзіслава Францаўна ўспамінала, што «сям’я дырэктара завода тав. Наякшына сустрэла нас, як родных. Мы прыйшлі нібы ў родны дом». Дапамагалі паэту ўладкавацца на новым месцы і іншыя людзі. У музеі ёсць успаміны дырэктара казанскага ўнівермага Н. Карымава, які пазнаёміўся з Я. Купалам перад Вялікай Айчыннай вайной у Маскве – у аднайменнай элітнай гасцініцы іх нумары былі побач. Даведаўшыся,

што народны паэт Беларусі пасяліўся на мукавольным камбінаце ў Пячышчах, спагадлівы знаёмец прапанаваў яму свае паслугі. У выніку на кватэру Купалы была дастаўлена спісаная мэбля і тое-сёе з кухоннага рыштунку.

– У нас адноўлены амаль увесь інтэр’ер пакоя, дзе жыў класік. Захаваліся і некаторыя прадметы, якімі ён карыстаўся, – апавядае далей загадчык музея беларускага песняра ў Пячышчах. – Перад адкрыццём музея ў 1975 годзе было праведзена дэтальнае абследаванне будынка былой канторы. Тады на паддашку і адшукаліся ложка, рэпрадуктар, лямпа, якія былі ва ўжытку ў паэта, асобныя яго рукапісы і асабістыя рэчы. У іншых пакоях разгорнута экспазіцыя, якая падрабязна расказвае пры жыццёвы і творчы шлях Івана Дамінікавіча, яго сувязь з Татарстанам. Дарэчы, упершыню з паэзіяй Я. Купалы жыхары нашай рэспублікі пазнаёміліся ў 1932 годзе, калі ў часопісе «Яңа элиф» («Новае пісьмо») быў надрукаваны яго верш «А ў Вісле плавае тапелец...». Увогуле ж паэтычная спадчына народнага паэта Беларусі ў нас прадстаўлена вельмі шырока: яго творы па-татарску перадавалі вядомыя нашы паэты і перакладчыкі Х. Туфан, А. Шамукаў, М. Садры, Н. Арсланаў, Закі Нуры, А. Ісхак і іншыя. Але галоўны акцэнт падчас экскурсій мы, вядома ж, робім на час, калі Я. Купала жыў у нас у Пячышчах. Гэта вельмі цікавы і не пазбаўлены неадназначных падзей перыяд – менавіта ж наша сяло стала апошнім жыццёвым прытулкам паэта...

СЯРГЕЙ ГАЛОУКА. ВОЛЖСКИ БЕРЕГ ЯНКИ КУПАЛЫ

▼ Будынак былой канторы Пячышчынскага камбіната хлебапрадуктаў, у якім кватараваў Я. Купала і дзе цяпер знаходзіцца яго музей

▲ Старшыня грамадскай арганізацыі беларусаў Казані «Спадчына» Сяргей Марудэнка і загадчык філіяла Нацыянальнага музея Рэспублікі Татарстан «Музей Янкі Купалы ў сяле Пячышчы» Рыма Абызава

У Казані

У канцы лістапада 1941 года Я. Купала прыехаў з Пячышчаў у Казань і на некалькі тыдняў месцам пражывання яго стала гасцініца «Татарстан». Гатэль з такой назвай існуе ў горадзе і зараз, але з імем беларускага паэта ён ніяк не звязаны. Гэта зусім іншы будынак, узведзены ў 1970 годзе на цэнтральнай гарадской плошчы, якая тады насіла імя Куйбышава, а ў 1990-я гады была перайменавана ў гонар вядомага татарскага паэта і грамадскага дзеяча Габдулы Тукая. «Татарстан», які помніў Купалу, знаходзіўся там жа, насупраць сучаснага аднайменнага фешэнебельнага гатэля. У пачатку 2000-х гадоў пры правядзенні падземных работ, звязаных з будаўніцтвам метро, састарэлы, больш як 100-гадовы будынак не вытрымаў вібрацыі і часткова абваліўся, пасля чаго гарадскія ўлады прынялі рашэнне аб яго зносе.

Прыезд Я. Купалы ў Казань быў ініцыраваны членамі Саюза пісьменнікаў БССР, якія імкнуліся прыўзняць настрой паэту, далучыць яго да шырокага творчага працэсу, пасадзейнічаць з'яўленню новых паэтычных шэдэўраў. Менавіта такая ўвага песняру ў той час была надзвычай неабходна, бо ім усё больш і больш авалодвала дэпрэсія. «Купала цяжка пераносіў суровую зіму, пераме-

ну клімату. Ён рэдка выходзіў з кватэры, больш ляжаў, – успамінала пазней Уладзіслава Францаўна. – Купала часта пасылаў мяне ў Казань. Ён цікавіўся, што чуваць у Саюзе пісьменнікаў...».

Затое пасля таго як паэт трапіў у горад на Волзе, у кола знаёмых творчых людзей, ягоны настрой карэнным чынам змяніўся. «З прыездам Янкі Купалы ў Казань наш беларускі калектыў значна ажывіўся. Першыя дні амаль кожны вечар усе збіраліся ў пакой да Купалы, і да позняй ночы вяліся разнастайныя гутаркі, якія пад канец заўсёды круціліся вакол адной тэмы: пра жыццё і падзеі ў родным краі», – так апісаў знаходжанне народнага песняра сярод сваіх сяброў і аднадумцаў пісьменнік Міхась Машара.

Акрамя калег па творчай ніве, падчас свайго першага прыезду ў Казань і пазней Я. Купала сустракаўся і з некаторымі даўнімі знаёмымі. Сярод іх – Уладзіслаў Чаржынскі, выкладчык лацінскай мовы Казанскага стаматалагічнага інстытута.

– У фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы ў Мінску захоўваюцца запісы казанскіх тэлефонаў і адрасоў асоб, з якімі паэт быў звязаны па службовых і асабістых справах, – гаворыць Р. Абызава. – Ёсць там каардынаты і У. Чаржынскага, які жыве ў доме № 15 па вуліцы Дзяржынскага. Гэта неардынарны чалавек. Трапіўшы пад малох сталінскіх рэпрэсій, ён у 1930 годзе быў арыштаваны і ў красавіку 1931 года адміністрацыйна высланы ў наш горад, да якога адразу прыкіпеў душой. Пасля заканчэння 5-гадовага тэрміну сваёй высылкі Уладзіслаў Вікенцьевіч застаўся жыць у Казані і амаль 40 гадоў прапрацаваў у розных вышэйшых медыцынскіх установах горада, дзе выкладаў латынь, нямецкую і рускую мовы. Памёр жа ён у 1974 годзе...

Трэба думаць, што пры сустрэчах Я. Купалу і У. Чаржынскаму было аб чым пагаварыць. Справа ў тым, што Уладзіслаў Вікенцьевіч пачынаў сваю кар'еру як педагог, журналіст і літаратуразнавец. Пад сваім уласным прозвішчам, а таксама пад псеўданімамі «Ул. Дзяржынскі» і «Улідзе» ў 1920-я гады ён друкаваў арты-

кулы, у якіх даваў грунтоўны эстэтычны аналіз як асобных мастацкіх твораў, так і беларускай літаратуры ў цэлым. Паводле меркавання сучасных даследчыкаў літаратурнага працэсу ў Беларусі 1920-х – пачатку 1930-х гадоў, многія яго публікацыі, прысвечаныя творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Змітрака Бядулі, Міхася Чарота, Цішкі Гартнага, Янкі Журбы і іншых беларускіх пісьменнікаў, «уражваюць і сэння глыбінёй і жывасцю даследчыцкай думкі, аргументаванасцю і пластычнасцю стылю. Больш таго, яго працы каштоўныя яшчэ тым, што ў супярэчлівы і жорсткі час канца 1920-х гадоў у сваіх ацэнках ён кіраваўся эстэтычнымі крытэрыямі, а не вульгарнасацыялагічнымі догмамі».

– У пачатку мая 1942 года Янка Купала апошні раз сустрэўся з У. Чаржынскім, які наведаў яго ў Пячышчах са сваёй сям’ёй, – рэзюмуе Рыма Юр’еўна. – Паэт падараваў даўняму знаёмцу свой даваенны паэтычны зборнік «Ад сэрца». На тытуле кнігі ён напісаў наступнае: «Дарагім Чаржынскім на памяць. Янка Купала. Пячышчы. 4.V.1942 г.»...

У гады Вялікай Айчыннай вайны ў Казані знайшла прыстанішча і сям’я Шкляевых: беларускага гісторыка Мікалая Паўлавіча і ягонай жонкі – вядомага педагога Аляксандры Сцяпанаўны. З Я. Купалам іх таксама звязвала даўняе знаёмства, бо яны былі суседзямі паэта, у даваеннай беларускай сталіцы жылі на адной з ім вуліцы. Сустрэчы на кватэры Шкляевых атрымліваліся вельмі цёплыя і заўсёды ўзнімалі песняру настрой. З вялікай любоўю і прыязнасцю ён ставіўся да Таццяны – дачкі Мікалая Паўлавіча і Аляксандры Сцяпанаўны. Паэт памятаў яе з малых год: Таня хадзіла ў мінскі дзіцячы садок № 3, дзе выхавальніцай працавала Уладзіслава Францаўна, якая часта і прыводзіла дзяўчынку да сябе дадому. У Казані Таццяна навучалася ў медінстытуце, была актыўнай. Расказы пра студэнцкае жыццё, памкненні моладзі, як і пачутыя ад яе гарадскія навіны, Я. Купалу былі асабліва цікавымі. Неаднойчы будучы медык прыезджала ў Пячышчы, лячыла

прыхварэўшага паэта, які называў яе «наш мінскі лекар». Не скончыўшы навучанне на 4-м курсе, Таццяна пайшла добраахвотніцай на фронт і ў жніўні 1942-га загінула пад Сталінградам.

Вядома, кола знаёмцаў Я. Купалы ў Казані было значна шырэйшае, і актуалізаваць яго, выявіць новыя імёны і прозвішчы тых, з кім кантактаваў народны паэт Беларусі, адна з задач, якія ставяць перад сабой супрацоўнікі пячышчынскага філіяла Нацыянальнага музея Рэспублікі Татарстан.

Наогул жа той лістападаўска – снежаньскі 1941 года візіт Я. Купалы ў Казань быў самым працяглым па часе. Пасля гэтага паэт наведаў горад наездамі, звычайна – пад якую-небудзь канкрэтную нагоду ці падзею. Адною з іх якраз і стаў радыёмітынг прадстаўнікоў беларускага народа, што праходзіў 18 студзеня 1942 года. На ім народны пясняр выступіў з палымянай прамовай, якая затым была надрукавана ў газетах «Красная Татария» і «Савецкая Беларусь» пад загалоўкам «Узнімайся, народзе мой, на вялікую расплату!».

Сваё выступленне паэт прысвяціў тэме барацьбы беларускага народа са шматлікімі захопнікамі, якія прыходзілі на нашу зямлю, – «ніколі, мой народзе, ты не схіляў галавы перад тым, хто калі-небудзь імкнуўся заняволіць цябе. Бацькі, дзяды і прадзедаў нашы заўсёды былі слаўнымі змагарамі супраць няволі», і заклікаў граміць чарговых чужынцаў, што захапілі Беларусь: «у наш светлы дом уварваўся чужынец, бесчалавечны гад, які жыве не імкненнем да брацтва і дружбы, а зварынай прагнасцю таптаць сабе пад ногі ўсё, што створана ў людзях, для людзей, для чалавека. Нямецкі фашызм топча нашу мілую, родную, слаўную беларускую зямлю... Беларусы, браты і сёстры мае!.. У гэты час расплаты з ворагам вы павінны памятаць, што святы абавязак перад Радзімай – яшчэ больш як калі помсціць ворагу без канца і без меры...».

Адметнасцю гэтай прамовы з’яўляецца тое, што ў яе паэт упершыню ўключыў свой найбольш яркі публіцыстычна-

▼ У экспазіцыйнай зале музея

сатырычны верш ваеннага часу «Грабежнік», у якім, як сцвярджаюць даследчыкі Купалавай творчай спадчыны, «выкрываецца рэакцыйная сутнасць і агрэсіўная антыгуманнасць германскага фашызму, які нясе ўсім народам свету знявагу, пакуты і смерць».

Наступная, калі верыць складзенаму літаратуразнаўцамі «Летапісу жыцця і творчасці Янкі Купалы», нагода наведаць сталіцу савецкай Татарыі надарылася ў паэта ў сярэдзіне сакавіка 1942 года. І гэты прыезд у Казань быў больш звязаны з яго дзейнасцю як акадэміка Акадэміі навук Беларускай ССР.

Трагічны фінал самавольства?

У сярэдзіне лютага 1942 года Бюро ЦК КП(б)Б прыняло рашэнне аб скліканні чарговай сесіі Беларускай акадэміі навук, на якой планавалася абмеркаваць надзённыя пытанні дзейнасці навуковай супольнасці Беларусі ў ваенны час. Нягледзячы на тое, што на афіцыйным узроўні месцам знаходжання ў эвакуацыі АН БССР быў вызначаны горад Горкі (цяпер – Ніжні Ноўгарад), месцам правядзення форуму беларускіх навукоўцаў калегіяльны партыйны орган выбраў

Казань. Адбылося гэта, паводле меркавання некаторых даследчыкаў, з-за таго, што ў сталіцы тагачаснай Татарскай АССР размяшчаўся «штаб» Саюза пісьменнікаў Беларусі, а ў недалёкіх ад яе Пячышчах жыву Янка Купала. Яму, як народнаму паэту і акадэміку, і было даручана выступіць на сесіі з адным з асноўных дакладаў – «Айчынная вайна і беларуская інтэлігенцыя».

Пра неабходнасць трымаць слова перад навуковай грамадскасцю Я. Купала даведаўся з дасланай яму ў Пячышчы тэлеграмы прэзідэнта АН БССР Канстанціна Горава. Праз некалькі дзён з настойлівай просьбай зрабіць даклад па вызначанай і зацверджанай Бюро тэме звяртаецца да паэта і сакратар ЦК КП(б)Б Цімафей Гарбуноў, які абяцае даслаць неабходныя для прамовы матэрыялы. І сваё абяцанне ён стрымлівае: незадоўга да сесіі Я. Купала атрымлівае гатовы тэкст свайго будучага выступлення.

Зразумела, паэт з ім загадзя знаёміцца і ўносіць свае праўкі. На што, трэба значыць, адважыўся б далёка не кожны, бо выдаліць нават адно-два словы з зацверджанага ў ЦК афіцыйнага даклада ў сталінскія часы было небяспечна. Нягледзячы на гэта, Я. Купала рэдагуе дасланы яму тэкст, у тым ліку карэнным чынам змяняе тую яго частку, якая, магчыма, з'яўлялася дамінантай усяго выступлення.

Справа ў тым, што ў канцы 1941 – пачатку 1942 года да савецкага кіраўніцтва дайшла вестка аб наданні немцамі ў акупіраваным Мінску вуліцы, на якой да вайны знаходзіўся дом паэта, новай назвы – імя Я. Купалы. У Крамлі гэта было расцэнена як вялізная ідэалагічная дыверсія: маўляў, заклітыя фашысты ўшаноўваюць народнага песняра Беларусі, лаўрэата Сталінскай прэміі, кавалера ордэна Леніна, аўтара вядомага і шырока цытаванага на фронце дый у тыле ворага верша «Беларускім партызанам»... І тут жа, відаць, у таго-сяго з уплывовых прадстаўнікоў кампетэнтных органаў закраліся пытанні: магчыма, гэта нездарма? можа, паэт двурушнічае?.. У Мінску ж засталася жыць яго маці, і ці

► Стэнд з асабістымі рэчамі Я. Купалы

не падтрымлівае ён сувязь з ёй, а заадно і з акупантамі?..

Каб неяк нівеліраваць сітуацыю, у тэкст даклада Я. Купалы быў устаўлены так званы пакаянны абзац, які даслоўна мусіў гучаць так: «Але яны, гэтыя крыва-выя д'яблы, яшчэ прабуюць прыкідвацца нявіннымі авечкамі і спекуляваць сумленнымі і чыстымі імёнамі! Кажуць нават, што яны вуліцу, па якой я жыў у Мінску, назвалі маім імем. Таксама, бачыце, паважаюць пісьменніка. Але будзьце вы праклятыя, крываваыя вырадкі, за такую павагу! Спачатку вы паслалі сотні самалётаў. Спалілі гэтую вуліцу дашчэнту, кінулі дзясяткі бомбаў на мой дом. Спалілі яго разам з маімі рукапісамі – а цяпер вы прыкідваецеся прыхільнікамі культуры. Такой надругі (здзеку. – С.Г.) над культурай свет яшчэ не бачыў. І я, сумленны савецкі пісьменнік, плюю ў ва-ша агіднае крывавае фашысцкае рыла і ўсім сэрцам сваім жадаю пагібелі вам, катам беларускага народа, катам беларускай культуры».

Аднак працытаваныя словы Я. Купала не правовіў з трыбуны сесіі АН Беларусі, бо ён іх, як сведчыць адшуканы на пачатку 2000-х гадоў супрацоўнікамі мінскага музея песняра машынапісны арыгінал тэксту даклада, перад сваім выступленнем уласнаручна выкрасліў. Чаму так адбылося? Адказу паэта на гэтае пытанне не існуе. Прынамсі, дакументальна ці хоць бы ва ўспамінах сяброў, родных і

◀▲ У музейным мемарыяльным пакоі Я. Купалы

сучаснікаў яго выказванні наконт гэтага не зафіксаваны. Зрэшты, нідзе няма і афіцыйнай рэакцыі савецкіх уладных структур на здзейсненае Я. Купалам самавольства. Тым не менш усё гэта для паэта не прайшло бяследна, хмары над ім пачалі згушчацца праз месяц пасля заканчэння казанскай сесіі АН БССР, якая праходзіла 12–13 сакавіка 1942 года.

І першай прыкметай таго стала прынятае ў сярэдзіне красавіка ЦК КП(б)Б рашэнне «О проведении юбилея 60-летия со дня рождения Народного поэта БССР Якуба Коласа (Константин Михайлович Мицкевич)». Ушаноўваць яго запланавалі восенню, дзеля чаго была створана пад старшынствам усё таго ж сакратара ЦК Гарбунова спецыяльная камісія, куды ў якасці радавога члена ўключылі і Я. Купалу. На першы погляд, у гэтым няма нічога незвычайнага, наадварот, здавалася б, цалкам заканамерна, што нават у цяжкі ваенны час беларускія ўлады не забыліся пра слаўны жыццёвы юбілей Я. Коласа. Аднак, калі паглядзець з другога боку, то ў тым жа 1942 годзе спаўнялася 60 гадоў і Янку Купалу. Прычым на чатыры месяцы раней, чым яго калегу і сябру. Тым не менш пра будучы Купалаў юбілей не гаварылася нідзе ні слова.

Безумоўна, гэтая акалічнасць прыгнятала народнага песняра. Паводле ўспамінаў сучаснікаў, вясной 1942 года Я. Купала вёў у Пячышчах напад-аскетычны лад жыцця: звычайна быў

маўклівым, любіў у адзіноце бавіць час – «у 5–6 гадзін раніцы выходзіў на бераг Волгі, сядзеў на лаўцы, якая стаяла на абрыве. Любіў з кійком у руках хадзіць на далёкія прагулкі» – і вельмі мала пісаў. Ці не адзіным выключэннем у яго творчай спадчыне гэтага перыяду з’яўляюцца вершы «Хлопчык і лётчык на вайне» і «Зноў будзем шчасце мець і волю» (першапачатковая назва «Лютуе Гітлер»), які, паводле сцвярджэння навукоўцаў, быў адным з «першых твораў савецкай паэзіі, у якіх ужо тады ў суровым 1942 годзе паэты завалася мірная будучыня, што здабывалася ў цяжкай барацьбе».

На пачатку чэрвеня 1942 года ў Казанскі гаркам партыі на імя Надзеі Грэкавай, якая была старшынёй Вярхоўнага Савета БССР і знаходзілася ў эвакуацыі ў сталіцы Татарскай АССР, паступіла за подпісам старшыні Саўнаркама БССР Івана Былінскага тэлеграма «Выезжайте вместе народным поэтом Белоруссии Янка Купала Москву». Згодна з гэтым запрашэннем 18 чэрвеня народны паэт выехаў у сталіцу. Паехаў ён, хутчэй за ўсё, як і патрабавала тэлеграма, разам з Н. Грэкавай, – Уладзіслава Францаўна засталася ў Пячышчах.

Прыехаўшы на месца, паэт паспашаў паведаміць жонцы аб тым, як уладкаваўся: «Дарагая Уладка! Заехаў добра. Затрымаўся ў гасцініцы «Масква» часова ў тав. Крупені (намеснік старшыні Савета народных камісараў БССР Іван Ануфрыевіч Крупеня. – С.Г.). Сягоння абяцаюць даць асобны нумар. Сягоння пайду па справах у выдавецтвы, да доктара і г. д. Перадай маё самае шчырае і сардэчнае спачуванне Найкшымым у іх вялікім няшчасці (маецца на ўвазе смерць іхняга сына-падлетка. – С.Г.). Як дастану нумар, дам тэлеграму для адраса. Бачыў Лынькова, Кузьму (пісьменнік К. Чорны. – С.Г.), Крапіву. Бывай здарова... Цалую. Твой Янка». Такі ліст адаслаў ён у Пячышчы Уладзіславе Францаўне.

Пасля таго як 25 чэрвеня Я. Купалу выдзелілі ў гасцініцы «Масква» асобны нумар, ён яшчэ раз паведаміў жонцы, цяпер ужо тэлеграмай, аб сваіх справах

у сталіцы: «Все хорошо. Лечусь Кремлевской клинике. Бесперывные дожди. Холод. Гостиница Москва 414...». На жаль, гэта была апошняя Купалава вестачка роднаму чалавеку – 28 чэрвеня паэт загінуў, упаўшы ў лесвічны пралёт, як мяркуецца, з дзвятага паверха гасцініцы. Што ці хто штурхнуў яго ў бяздонне, да гэтага часу невядома.

А што з перайменаваннем мінскай вуліцы ў гонар Я. Купалы? На самай справе немцы не надавалі імя паэта вуліцы, дзе ён жыў да вайны. Згодна з загадам начальніка Мінскай палявой камандатуры обер-лейтэнанта К. Шлегельхофера ад 4 лістапада 1941 года, новую назву атрымалі 135 вуліц і плошчаў акупіраванай беларускай сталіцы. Была перайменавана і вуліца Льва Талстога – ёй прысвоілі імя Івана Луцкевіча, вядомага беларускага дзеяча пачатку XX стагоддзя. Камусьці магло паказацца, што Луцкевіч гэта ёсць Іван Луцэвіч, народны паэт Янка Купала, пасля чаго адпаведны сігнал і паступіў у Крэмль. На карысць версіі з такой бльганінай можа сведчыць і факт, які стаў здабыткам беларускай грамадскасці ў пачатку 1990-х гадоў: 29 чэрвеня 1942 года, на наступны дзень пасля гібелі Я. Купалы, наркаму ўнутраных спраў СССР Л. Берыю паступіла «совершенно секретное» паведамленне, копіі якога таксама былі накіраваны І. Сталіну і В. Молатаву: «28 июня в 22 часа 30 минут в гостинице «Москва» упал в лестничную клетку и разбился насмерть поэт Белоруссии Луцкевич Иван Доминикович... Момент и обстоятельства падения Луцкевича никто не видел...» – гаварылася ў ім.

Памяць жыве

– Смерць Я. Купалы аддалася глыбокім болям у сэрцах жыхароў Пячышчаў, а яго ў нас ведалі і любілі многія. Памяць пра народнага паэта Беларусі захоўваецца на зямлі Татарстана і зараз. І дзякуючы не толькі нашаму музею, а і беларускай дыяспары Казані на чале з С. Марудэнкам. Прызнаюся, што без Сяргея Паўлавіча нам было б цяжкавата. Ён –

наш ахоўнік і заступнік перад тымі, хто не-не ды імкнецца прасунуць ва ўладныя структуры думку аб немэтазгоднасці размяшчэння музея на тэрыторыі вытворчага прадпрыемства. Шчыра кажучы, ужо некалькі разоў хмары згушчаліся над нашай установай, але пакуль усё некалькі абышлося.

С. Марудэнка разам з «Спадчынай» таксама арганізуе да нас візіты разнастайных дэлегацый з Беларусі. Мяне заўсёды здзіўляе: калі вашы суайчыннікі прыязджаюць у музей, яны ніколі не спяшаюцца хутчэй выехаць у горад, у гасцініцу. Мы заўсёды вельмі цёпла ўсіх прымаем. Тут ёсць невялікая літаратурная зала, дзе мы частуем гасцей гарбатай, нацыянальнымі татарскімі стравамі, і ў нас атрымліваецца размова, якая можа цягнуцца вельмі доўга. Часам наведвальнікі гавораць: «Я знаходжуся ў Татарстане, але адчуваю, што тут куточак беларускай зямлі, куточак беларускай культуры на татарскай зямлі». Сапраўды, гэта так...

Праводзіць музей і значную выхавальную работу. Тут ладзяцца педагагічныя заняткі з вучнямі школ Верхняўслонскага раёна. Сіламі супрацоўнікаў музея арганізуюцца і праводзяцца святы. У тым ліку і беларускае Купалле. Як сцвярджае Рыма Юр'еўна, захоўваюцца ўсе традыцыі гэтага свята: і пляценне вяноў, і скокі праз вогнішча... А на наступны дзень у Пячышчах заўсёды адзначаецца дзень нараджэння Янкі Купалы, калі чытаюцца яго вершы на самых розных мовах, бо ў гэтым мерапрыемстве ўдзельнічаюць і беларусы, і татары, і рускія, і ўкраінцы, і азербайджанцы... Пры музеі створаны фальклорны калектыў, які спявае і татарскія, і рускія, і беларускія песні. Гэты ансамбль выступаў на юбілейных мерапрыемствах, прысвечаных 1000-годдзю Казані. Да іх кожная дыяспара Татарстана рыхтавала свой стэнд, – у аснову беларускага былі пакладзены экспанаты пячышчынскага музея Я. Купалы. Яго наведвалі высокія госці свята і, вядома ж, Прэзідэнт Беларусі А. Лукашэнка. Ён быў вельмі ўражаны і пакінуў дароўны надпіс са словамі «Дзякуй за памяць!». Гэта –

самая ганаровая падзяка супрацоўнікам музея Я. Купалы ад беларусаў.

У свой час пэўныя захады былі зроблены па ўвекавечанні памяці беларускага песняра і ў Казані. Прынамсі, у гонар яго была названа адна з вуліц у цэнтральнай частцы горада. Аднак у пачатку 2000-х ёй надалі імя былога старшыні Казанскага гарсавета народных дэпутатаў. С. Марудэнку як кіраўніку грамадскай арганізацыі беларусаў Казані «Спадчына» давялося абхадзіць не адзін кабінет казанскай мэрыі і Міністэрства культуры Татарстана, каб імя Я. Купалы зноў з'явілася на гарадской карце, няхай сабе і на ціхай і малалюднай ускраіне. А яшчэ Сяргей Паўлавіч не першы год выношвае ідэю па ўстаноўцы помніка народнаму паэту Беларусі. С. Марудэнка гарантуе, што на заводзе, якім ён кіруе, манумент вырабяць па сабекошце: у знак павагі да Янкі Купалы і да Беларусі. Папярэднія дамоўленасці накіраваны гэтаму дасягнуты з Міністэрствам культуры Беларусі, і было вырашана, што гэтаму помніку на татарскай зямлі быць. Аднак час ідзе, а далей размоў справа не рухаецца. Магчыма, пэўны штуршок гэтаму дасць такое буйнамаштабнае мерапрыемства, як Дні культуры Беларусі ў Рэспубліцы Татарстан, запланаваныя на 2019 год...

Сяргей ГАЛОЎКА

Мінск – Казань – Пячышчы – Мінск
Фота аўтара

▲ Экспазіцыя філіяла Нацыянальнага музея Рэспублікі Татарстан «Музей Янкі Купалы ў сяле Пячышчы», прысвечаная беларускім народным промыслам і нацыянальным строям